

การศึกษาและรวบรวมความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอน
ปลายของพื้นที่ตำบล ท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี*

STUDY AND COLLECT THE BACKGROUND AND HISTORY OF THE
LATE AYUTTHAYA PERIOD OF THE AREA OF THA KHAM
SUBDISTRICT IN HAT YAI DISTRICT IN SONGKHLA PROVINCE

กิตติพงษ์ สุวรรณวงศ์¹, พระครูบวรชัยวัฒน์ (วันชัย เมธิโก)², อภินันท์ สิริรัตนจิตต์³,
พระชนินสิทธิ์ ภูเมศโปสยานนท์⁴ และ ธเนศ นกเพ็ชร⁵

Kittipong Suwannawong¹, Phrakhrubowonchaiwat (Wanchai Metigo)², Aphinant Sirirattanajitt³,
Phra Chaninsit Phumetposayanon⁴ and Thanesh Nokpech⁵

^{1,4}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,4}Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

^{2,5}มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

^{2,5}Mahamakudrajavidyalaya University, Thailand

³มหาวิทยาลัยทักษิณ

³Taksin University, Thailand

Corresponding Author's Email: wanchaimateego@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและรวบรวมความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย ของพื้นที่ตำบล ท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรีโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร และสนทนากลุ่มกับสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ ประกอบด้วยกลุ่มผู้นำศาสนา 3 ท่าน ผู้นำท้องถิ่น 4 ท่าน ปราชญ์ชาวบ้าน 3 ท่าน และกลุ่มประชาชน 5 ท่าน รวมจำนวน 15 รูป/คน

ผลการศึกษาพบว่า ความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี โดยบ้านท่าข้ามนั้น จากการศึกษาเอกสารสำคัญ

* Received 11 August 2024; Revised 24 August 2024; Accepted 25 October 2024

และการสัมภาษณ์ได้ระบุถึงตำนานตามคำบอกเล่าสืบต่อกันมา มี 3 ตำนานได้แก่ ตำนานที่ 1 เดิมชื่อบ้านท่านางข้าม มาจากเรื่องเล่าว่าสมัยก่อนที่ภูเขาหลง (ปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่ที่ 5 บ้านหนองบัว) มีถ้ำซึ่งนางศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ภายในถ้ำมีข้าวของเครื่องใช้มากมาย โดยเฉพาะของใช้สำหรับการจัดเลี้ยง เช่น ถ้วย ชาม ช้อน หม้อ ต่าง ๆ ชาวบ้านในละแวกนั้น เมื่อมีการจัดเลี้ยงหรืองานบุญที่บ้าน จะไปที่ปากถ้ำนำดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาแล้วลงพนมมืออธิษฐานขอยืมเครื่องใช้จาก นางผู้ศักดิ์สิทธิ์เมื่อจบคำอธิษฐานข้าวของเครื่องใช้ที่ต้องการก็จะปรากฏอยู่ตรงหน้า เมื่อเสร็จงานก็นำมาคืนที่ปากถ้ำ ต่อมาชาวบ้านที่ยืมของไปใช้แล้วไม่ยอมนำมาคืน หลายครั้งเข้านางบังเกิดความเสียใจจึงปิดปากถ้ำและเหาะหนีไปอยู่ที่อื่นโดยผ่าน ท่าข้าม ชาวบ้านจึงเรียกว่า ท่านางข้าม ต่อมาคร่อมมาเป็น ท่าข้าม จนปัจจุบัน ส่วนตำนานที่ 2 เล่าว่า บ้านท่าข้ามแต่เดิมนั้น มีคลองขนาดใหญ่ ที่ชาวบ้านที่เดินทางเข้าเมืองต้องเดินข้ามคลอง จึงเรียกกันติดปากว่า ท่าข้าม และตำนานที่ 3 เล่าว่า เหตุที่เรียกว่าท่าข้ามนั้น เนื่องจากมีหญิงสาวได้ข้ามคลองจากบ้านท่าข้ามคลองไปยังท่านางหอมและเสียชีวิตลง ซึ่งผลจากการศึกษาเอกสารสำคัญ และการสนทนากลุ่มพร้อมทั้งสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ ให้ข้อมูลสอดคล้องกันถึงความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสงขลา ว่าเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายมีความเป็นมาดังที่ได้ศึกษา

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์, สมัยอยุธยาตอนปลาย, ตำบลท่าข้าม

Abstract

This research article The objective is to study and collect the background and history of the Ayutthaya period of the area of Tha Kham Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province using qualitative research methods. By means of document study and group discussions and interviews with important people Consisting of a group of 3 religious leaders, 4 local leaders, 3 local philosophers, and a group of 5 people, totaling 15 monks/people.

The results of the study found that Background and history of the late Ayutthaya period in the area of Tha Kham Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla

Province, by Ban Tha Kham. There are 3 legends that have been passed down through generations: Legend 1: Formerly known as Ban Tha Nang Kham. It comes from a story that in the past, the mountain was lost. (Currently in the east of Village No. 5, Ban Nong Bua) there is a cave in which the sacred woman lives. Inside the cave there are many items, especially items used for catering such as cups, bowls, spoons, and various pots. Villagers in the area, when there is a banquet or merit-making ceremony at home, will go to the mouth of the cave, bring flowers, incense sticks and candles to worship, sit down with hands folded and pray and ask to borrow utensils from the cave. Blessed Virgin Mary, at the end of the prayer, the desired items will be displayed in front of her. When the work was finished, it was returned to the mouth of the cave. Later, villagers who had borrowed items to use refused to return them. Many times, she became sad, so she closed the mouth of the cave and flew away to another place through Tha Kham. The villagers therefore called it "Tha Nang Kham." Later, it became "Tha Kham" until now. As for the second legend, it is said that Ban Tha Kham was originally There is a large canal. that villagers traveling into the city must walk across the canal Therefore it is affectionately called "Tha Kham" and the third legend tells that the reason it is called Tha Kham is Because a young woman crossed the canal from Ban Tha Kham Klong to Tha Nang Hom and died which from the study of important documents and group discussion along with interviews with important people They all give consistent information about the background and history of the late Ayutthaya period in the area of Tha Kham Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province.

Keywords: History, late Ayutthaya period, Tha Kham Subdistrict

บทนำ

ตำบลท่าข้าม อำเภอบางใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งหนึ่ง เนื่องจากมีร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เล่าสืบทอดกันมายาวนาน จากปากคำ

ของชาวบ้านท่าข้ามเล่าต่อกันมาว่าตำบลท่าข้ามหรือบ้านท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ปรากฏชื่อ “ท่าข้าม” เมื่อประมาณเกือบร้อยปีที่แล้ว ในยุคที่กำนันแสง ผดุง ชาวบ้านท่าข้ามได้รับเลือกเป็นกำนันในชุมชนชนเมืองหาดใหญ่ เลยใช้ชื่อบ้านท่าข้ามที่ตนอาศัยอยู่เป็นชื่อตำบล จากหลักฐานเอกสารทางราชการของ (กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ กองพุทธศาสนสถาน, 2540) กล่าวถึง การตั้งวัดท่าข้ามว่าสร้างเป็นวัดเมื่อ พ.ศ. 2200 แสดงว่าบ้านท่าข้ามมีการตั้งถิ่นฐาน เป็นชุมชนมานานก่อน พ.ศ. 2200 ตรงกับสมัยพระนารายณ์มหาราช หรือสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เป็นชุมชนแรก ๆ ของตำบลท่าข้าม หนึ่งในห้าชุมชนที่ได้รับการรวมเข้า เป็นพื้นที่ของตำบลท่าข้ามในยุคแรก ตอนแรกประกอบด้วย 5 หมู่บ้าน คือ บ้านแม่เตย บ้านท่าข้าม บ้านหินเกลี้ยง บ้านเขากลอยและบ้านหนองบัว ต่อมา มีเพิ่มอีก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านปึก (เกาะปลัก) บ้านคลองจิกและบ้านเขากลอยแยกเป็น บ้านเขากลอยออกและบ้านเขากลอยตก

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีแทบทุกพระองค์ หวงแหวน “ปักข์ใต้” พระเจ้าตาก และ รัชกาลที่ 1 เสด็จไปรบที่ดินแดนด้ามขวานทอง รัชกาลที่ 3 มีพระราชมารดา ที่สืบเชื้อสายจากสุลต่านสุไลมานที่เคยปกครองเมืองสงขลาในสมัยอยุธยาตอนปลาย ทรงมีเลือดเนื้อจาก “แดนใต้” รัชกาลที่ 4 เสด็จประพาสปักข์ใต้ รัชกาลที่ 5 เสด็จทางเรือทั้งภาคตะวันออกและภาคใต้อยู่เนืองนิตย์ ทรงโปรดให้ตั้งราชนาวิสมัยใหม่ ขึ้นมาก็เพื่อจะรักษา “ด้ามขวานทอง” เป็นสำคัญ ทั้งหมดนี้ล้วนนำความมั่งคั่งมาสู่ราชสำนักอยุธยาเป็นอย่างมาก รวมทั้ง การรับเอาเทคนิควิทยาการใหม่ๆ จากชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อค้าขาย และเผยแผ่ศาสนาด้วย (คริส เบเคอร์, 2563: 463) ด้วยสภาพแวดล้อมของตำบลท่าข้ามนั้น เป็นชุมชนกึ่งเมือง มีความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์มายาวนาน และมีทุนทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม พร้อมกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ จากการค้นคว้าเกี่ยวกับชุมชนท่าข้าม : ชุมชนร่วมสมัยอยุธยาตอนปลาย ระบุว่า ท่าข้าม มีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจในชุมชนท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่ควรได้รับการยกระดับให้เกิดคุณค่าและศักยภาพต่อพื้นที่ และควรนำพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ในชุมชน มาพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ พื้นที่การเรียนรู้และส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในชุมชนร่วมสมัยอยุธยาตอนปลาย ตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา (จรรยา หยูทอง, 2564: 1) จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจในการพัฒนาพื้นที่การเรียนรู้ ตำบลท่าข้าม อ.

หาดใหญ่ จ.สงขลา นำมาประยุกต์ใช้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มาใช้แล้วจะทำให้เกิดความรักความสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ในการอยู่ร่วมกันในชุมชน รวมทั้งปลูกฝังให้เป็นคุณธรรมประจำใจจนเกิดเป็นคุณธรรมในการอยู่ร่วมกันในชุมชน ชุมชนที่เชื่อมโยงวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของผู้คนในย่านชุมชนท่าข้ามและชุมชนใกล้เคียง จึงเป็นความน่าสนใจของการพัฒนาพื้นที่ชุมชนท่าข้ามให้เป็นพื้นที่ต้นแบบแห่งชุมชนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้คน และสร้างเศรษฐกิจชุมชน ที่เชื่อมโยงกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยวสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและรวบรวมความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย ของพื้นที่ตำบล ท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร และสนทนากลุ่มร่วมกับสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ จำนวน 15 รูป/คน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการวิจัยประกอบด้วยเอกสารสำคัญเกี่ยวกับความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม บุคคลสำคัญ ผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชนและท้องถิ่น รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้าน และตัวแทนชาวบ้าน จำนวน 15 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ คือ การศึกษาเอกสาร และสนทนากลุ่ม ร่วมกับสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ ที่ผู้ศึกษาพัฒนาจากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีตำราที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่การเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนร่วมสมัยอยุธยาตอนปลาย การตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (Content validity) ผู้วิจัยได้นำเครื่องมือที่สร้างขึ้นไปปรึกษากับผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่านเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของภาษาและความครอบคลุมของเนื้อหา (Content validity) และปรับปรุงแก้ไขให้มีความชัดเจนและครอบคลุมเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 1 ข้อมูลจากเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ หนังสือ ตำรา เอกสาร วารสาร วิทยานิพนธ์ บทความ และงานวิชาการอื่น ๆ รวมถึงข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่เชื่อถือได้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง การศึกษาและรวบรวมความเป็นมา และประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบล ท่าข้าม อำเภอบ้านไร่ จังหวัดสิงห์บุรี

ขั้นตอนที่ 2 ประชุมทีมวิจัยร่วมกับประชาชนกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ตำบลท่าข้าม โดยการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ 1 ครั้ง กับผู้เกี่ยวข้องจำนวน 15 คน เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม

ขั้นตอนที่ 3 สัมภาษณ์บุคคลสำคัญของชุมชนและท้องถิ่น รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน จำนวน 15 รูป/ คน เพื่อรวบรวมความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม โดยมีพื้นที่สำคัญในตำบลท่าข้ามที่สะท้อนถึงประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม ได้แก่ พื้นที่วัดท่าข้าม พื้นที่วัดหินเกลี้ยง พื้นที่ตลาดนาหลา 100 ปี พื้นที่ทุ่งนาหลาดันโด และพื้นที่สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าข้าม

ขั้นตอนที่ 4 จัดเวทีสนทนากลุ่ม เพื่อยืนยันข้อมูลความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม

ขั้นตอนที่ 5 สรุปข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูลความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม เพื่อพัฒนาเป็นพื้นที่การเรียนรู้ต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

เรียบเรียงข้อมูลโดยการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกันทั้งในส่วนข้อมูลที่ได้จากเอกสารต่าง ๆ และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ตั้งไว้ คือ ด้านข้อคำถามเกี่ยวกับพื้นที่การเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนร่วมสมัยอยุธยาตอนปลาย ตำบลท่าข้าม อำเภอบ้านไร่ จังหวัดสิงห์บุรี ผู้วิจัย ได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์ประกอบด้วยกลุ่มผู้นำศาสนา 3 ท่าน ผู้นำท้องถิ่น 4 ท่าน ปราชญ์ชาวบ้าน 3 ท่าน และกลุ่มประชาชน 5 ท่าน รวมจำนวน 15 รูป/คน

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาและรวบรวมความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี จำแนกเป็น 5 พื้นที่ ใน 5 ตาราง โดยเสนอตามลำดับ

ตารางที่ 1 ผลการศึกษความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม: วัดท่าข้าม

ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม	องค์ประกอบของพื้นที่การเรียนรู้: วัดท่าข้าม
ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม วัดท่าข้าม พบว่า เป็นวัดโบราณ ที่อยู่คู่บ้านคูเมืองตำบลท่าข้าม โดยการศึกษาเอกสารของกรมศาสนาพบว่า วัดท่าข้าม เป็นวัดเก่าแก่โบราณ มีอายุไม่น้อยกว่า 100 ปี (กระทรวงศึกษาธิการ (2540) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลสัมภาษณ์ อาจารย์พระครูชยุต สุตคุณ อาจารย์ถาวร สุขสว่างผล และผู้นำท้องถิ่น ดร.สินธพ อินทรรัตน์ ที่ให้ข้อมูลว่าวัดท่าข้าม เป็นวัดเก่าแก่ในท้องถิ่น มีประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของวัดท่าข้ามที่มีองค์ประกอบของพื้นที่การเรียนรู้แห่งนี้ ได้แก่ สถาปัตยกรรมอาคารศาลา 100 ปี ที่เป็นเอกลักษณ์ ต้นจามจุรียักษ์หน้าพระอุโบสถที่มีอายุไม่น้อยกว่า 150 ปี เพราะมีมาตั้งแต่การก่อสร้างวัดท่าข้าม และมีทวด ขวัญเทพหรือพ่อจอม สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่วัดท่าข้ามที่คนมาบนบานสารกล่าวเพื่อขอพรในสิ่งต่าง ๆ ความศักดิ์สิทธิ์ในการกราบไหว้ขอพรในสิ่งที่ปรารถนา นอกจากนี้ภายในวัดท่าข้ามยังมีพระอุโบสถเก่าแก่และศาลาการเปรียญเป็นเอกลักษณ์ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและประติมากรรมภาพวาดพุทธประวัติทั้งดงาม เป็นพื้นที่เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนท่าข้าม ซึ่งเป็นร่องรอยหลักฐานประวัติศาสตร์เพื่อการเรียนรู้ชุมชนแห่งนี้	จากการสำรวจพื้นที่ภายในวัดท่าข้าม พบว่า มีพื้นที่และหลักฐานที่แสดงร่องรอยทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย ได้แก่ ศาลา ร้อยปี มีศาลาทวดท่าข้ามและ ต้นไม้ก้ามปูยักษ์ ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้และเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์

ตารางที่ 2 ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม: วัดหินเกลี้ยง

ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ตำบลท่าข้าม วัดหินเกลี้ยง	องค์ประกอบของพื้นที่การเรียนรู้: วัดหินเกลี้ยง
ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม พบว่า วัดหินเกลี้ยง ซึ่งเป็นวัดโบราณ ที่อยู่คู่บ้านคู่มือเมืองตำบลท่าข้าม โดยการศึกษาเอกสารของกรมศาสนา (กระทรวงศึกษาธิการ (2540) พบว่า วัดหินเกลี้ยง เป็นวัดเก่าแก่โบราณ มีอายุไม่น้อยกว่า 100 ปี วัดหินเกลี้ยง ก่อสร้างมาใกล้เคียงกันกับวัดท่าข้าม (สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลสัมภาษณ์ พระครูสังฆรักษ์ชอบ ถาวโร คุณจริญญมิประไพ และสัมภาษณ์ผู้นำท้องถิ่น ดร.สินธพ อินทรรัตน์ ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของวัดหินเกลี้ยง เดิมวัดหินเกลี้ยงตั้งอยู่ที่หาดต้นโศก แล้วย้ายมาตั้งอยู่ปัจจุบัน มีองค์ประกอบของพื้นที่การเรียนรู้แห่งนี้ ได้แก่ ความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อพระพุทธรูปรัตนวรราชิตมณฑล (พระพุทธรูปองค์ใหญ่) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในวัดหินเกลี้ยง ที่คนมาบนบานสารกล่าวเพื่อขอพรในสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้สมความปรารถนา ตลอดถึง ศาลหลักพ่อท่านอ้อย ที่เป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่ มีเรื่องราวเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ เพราะมีมาตั้งแต่การก่อสร้างวัดหินเกลี้ยง นอกจากนี้ภายในวัดหินเกลี้ยง ยังมีพระอุโบสถเก่าแก่และศาลาการเปรียญเป็นเอกลักษณ์ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและประติมากรรมภาพวาดพุทธประวัติทั้งดงาม เป็นพื้นที่เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนวัดหินเกลี้ยง ตำบลท่าข้าม ซึ่งเป็นร่องรอยหลักฐานประวัติศาสตร์เพื่อการเรียนรู้ชุมชนแห่งนี้	จากการสำรวจพื้นที่ภายในวัดหินเกลี้ยงพบว่า มีพื้นที่และหลักฐานที่แสดงร่องรอยทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายในวัดหินเกลี้ยงมีพระพุทธรูปรัตนวรราชิตมณฑลและศาลหลักพ่อท่านอ้อย

ตารางที่ 3 ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม: สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบล ท่าข้าม

ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ตำบลท่าข้าม สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบล ท่าข้าม	องค์ประกอบของพื้นที่การเรียนรู้: สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบล ท่าข้าม
ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม โดยการสำรวจพื้นที่จริง พบว่าสำนักงานตำบลท่าข้าม ได้จำลองสถาปัตยกรรมเก่าแล้วสร้างขึ้นเป็นสำนักงาน มีการจัดทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาภิเษกเพื่อสื่อสารความเป็นมาของบ้านท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ปรากฏชื่อ “ท่าข้าม” เมื่อประมาณเกือบร้อยปีที่แล้ว ในยุคที่กำนันแสง ผดุงชาวบ้านท่าข้ามได้รับเลือกเป็นกำนันในชุมชนขนาดใหญ่ เลยใช้ชื่อบ้านท่าข้ามที่ตนอาศัยอยู่เป็นชื่อ (ยงยุทธ ชูแว่น, 2550) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลสัมภาษณ์จากคุณนันท์ทศมิ เจริญวิริยะภาพ และสัมภาษณ์ผู้นำท้องถิ่น ดร.สินธพ อินทรรัตน์ ให้ข้อมูลว่า คุณนันท์ทศมิ เจริญวิริยะภาพ และสัมภาษณ์ผู้นำท้องถิ่น ดร.สินธพ อินทรรัตน์ ให้ข้อมูลว่า เมื่อก่อน อบต. อยู่ที่ดินที่เขาบริจาคที่นาเหล่า ต่อมาสมัย ดร.สินธพ อินทรรัตน์ เป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าข้าม จึงมีแนวคิดในการก่อสร้างอาคาร โดยมีการจัดหาที่ดินในการก่อสร้างโดยมีการเสนอพื้นที่หลายแห่งเพื่อพิจารณา แต่สุดท้ายตกลงปรองบองเลือกในสถานที่ตั้งปัจจุบันเพราะติดริมคลองและกลางหมู่บ้าน โดยตอนแรก ทำการซื้อจำนวน 6 ไร่ ตอนหลังซื้อเพิ่มอีก 5 ไร่ รวมเป็น 11 ไร่ และทาง อบต.ได้มอบให้กับศูนย์เด็กเล็ก จำนวน 1 ไร่	จากการสำรวจพื้นที่ภายในสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลท่าข้าม พบว่า มีพื้นที่และหลักฐานที่แสดงร่องรอยทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายทั้งด้านภูมิปัญญาสถาปัตยกรรม ศาลาจำลองโรงครัววัดท่าข้าม -ห้องประชุม โดยมีหลังคาทำด้วยใบเหลียง -มีห้องอนุรักษหนังตลุงและมโนราห์ -มีหอคอยมุมสูงไว้ให้คนที่มาท่องเที่ยวได้ขึ้นไปดูวิวบรรยากาศในตำบลท่าข้าม ที่สำคัญ คือ 1) อบต. เป็นสถานที่ในการมาศึกษาดูงาน การบริหารจากกลุ่มต่าง 2) เป็นสถานที่ที่เฝ้าชมภูมิปัญญาสถาปัตยกรรม 3) เป็นสถานที่ศึกษาดูงานการบริหารจัดการผู้สูงอายุและผู้พิการติดเตียง 4) มีศูนย์อนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ถิ่นและส่งเสริมทรัพยากรท้องถิ่นด้านพันธ์พืชด้านวัฒนธรรม และภูมิปัญญา

ตารางที่ 4 ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม: ชุมชนตลาดนัดนาหลาร้อยปี

ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ตำบลท่าข้ามชุมชนตลาดนัดนาหลาร้อยปี	องค์ประกอบของพื้นที่การเรียนรู้: ชุมชนตลาดนัดนาหลาร้อยปี
ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม โดยการศึกษาเอกสารพบว่า ชุมชนตลาดนัดนาหลาร้อยปี มีความเป็นมายาวนานมากกว่า 100 ปี โดยตลาดนัดเป็นสถานที่แรกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าทางการเกษตรของชาวบ้านจากหลายสถานที่ ที่นำสินค้ามาขาย (ยงยุทธ ชูแว่น, 2550) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลสัมภาษณ์ จากผู้นำท้องถิ่น ดร.สินธพ อินทร์ตัน ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของ ตลาดนัดนาหลา มีความเป็นมายาวนานมากกว่า 100 ปี โดยตลาดนัดเป็นสถานที่แรกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าทางการเกษตรของชาวบ้านจากหลายสถานที่ ที่นำสินค้ามาขาย โดยที่ดินที่เป็นตลาดนัดนั้นเป็นของ ครูเยาวณี อุไรรัตน์ ซึ่งได้รับมรดกจากครอบครัว ต่อมาได้มอบให้กับ ร้อยตำรวจเอก ชื่น ชุมทอง และมอบต่อให้กับ คุณอารีย์ สุขแป้ง เป็นเจ้าของในปัจจุบัน โดยตลาดนัดนาหลาเป็นศูนย์กลางของตำบลท่าข้าม ปัจจุบัน มีการเปิดประจำทุกวันพุธและวันเสาร์ ขายสินค้าแบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็น ขนมโบราณต่าง ๆ และสินค้าท้องถิ่น มีการอนุรักษ์ของดั้งเดิมไว้ จะมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมและซื้อสินค้าในวันนัดเป็นประจำ	จากการสำรวจพื้นที่ภายในชุมชนตลาดนัดนาหลาร้อยปี พบว่า มีพื้นที่และหลักฐานที่แสดงร่องรอยทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับภูมิปัญญาและสถาปัตยกรรมท้องถิ่นและมีการอนุรักษ์ของดั้งเดิมไว้ เช่น ขนมโบราณต่าง ๆ และสินค้าท้องถิ่น การร้อยลูกปัดและสิ่งของโบราณในบ้านเราเก่าแก่หลายหลังในพื้นที่ตลาดนัดนาหลา

ตารางที่ 5 ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม: หุ่นนาหลาดต้นโด

ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ตำบลท่าข้ามหุ่นนาหลาดต้นโด	องค์ประกอบของพื้นที่การเรียนรู้: หุ่นนาหลาดต้นโด
ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม โดยการศึกษาเอกสารพบว่า หุ่นนาหลาดต้นโด เป็นสถานที่ทำนาทำสวนยางและไร่นาสวนผสมของชาวบ้านตลอดถึงเป็นที่พักคนและสัตว์ (สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2542) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลสัมภาษณ์ จากการสัมภาษณ์ผู้นำท้องถิ่น ดร.สินธพ อินทรรัตน์ ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของหุ่นนาหลาดต้นโด เดิมเป็นสถานที่ทำนาทำสวนยางและไร่นาสวนผสมของชาวบ้าน ต่อมาได้มีการอนุรักษ์พื้นที่ ประมาณ 100 กว่าไร่ เพื่อไว้ทำนาและเป็นศูนย์เรียนรู้ มีการสอนทำนา มีกิจกรรมถั่วงา และเก็บเกี่ยวข้าว มีการจัดประกวดรวงข้าว โดยมีนักเรียน 4 โรงเรียนมาร่วมมีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น (โรงเรียนทองนา) หลาดต้นโดจากการสอบถามที่มาของต้นโด ในสมัยก่อนเป็นที่ผูกวัวและเป็นที่พักของคนที่มาทำนาเพราะเมื่อก่อนมีการหักป่าที่ต่ำเพื่อทำนา โดย ลุงไข่มุนี เป็นคนเริ่มทำคันทนา โดยแบ่งดินเป็นช่อง ๆ เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ทำนาดันโดต้นใหญ่ มีอายุประมาณ 200-300 ปี จากการประเมินอายุ ของอาจารย์ปราโมทย์ แก้วทรงศรี ต่อมาหลาดต้นโดได้บูรณะและอนุรักษ์สถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมไว้	จากการสำรวจพื้นที่ภายในมีพื้นที่และหลักฐานที่แสดงร่องรอยทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย จากการสำรวจพื้นที่ภายใน ภูมิปัญญาและสถาปัตยกรรมของท้องถิ่นหุ่นนาหลาดต้นโด ได้แก่ศาลาหลาดต้นโด - ต้นโด 200 กว่าปี -บ่อน้ำเก่าแก่ -ร้านค้าชุมชน -สถานที่พักถ่ายภาพนักท่องเที่ยว -โรงเรียนทองนา -พื้นที่อนุรักษ์หุ่นนาเพื่อทำเกษตรกรรม

อภิปรายผล

ผลการศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อภิปรายได้ว่า ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีความเกี่ยวข้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2231-2310) เป็นช่วงเวลาสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เป็นยุคที่อาณาจักรอยุธยาเริ่มมีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม แต่ก็เผชิญกับความท้าทายทั้งภายในและภายนอก ในขณะเดียวกัน พื้นที่ภาคใต้ของไทย รวมถึงบริเวณที่เป็นจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ซึ่งมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ โดยความสำคัญของพื้นที่ตำบลท่าข้ามตั้งอยู่ในอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ราบลุ่มและมีแม่น้ำไหลผ่าน ทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน จากการศึกษาทางโบราณคดีพบว่า บริเวณนี้มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, 2542) และการตั้งถิ่นฐานในสมัยอยุธยาตอนปลายในพื้นที่ตำบลท่าข้ามและบริเวณใกล้เคียงมีการขยายตัวของชุมชน โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในยุคนี้ การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่มีอยู่ตามริมแม่น้ำและลำคลอง ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในสมัยนั้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2552) ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจและการค้าในสมัยอยุธยาตอนปลาย พื้นที่ตำบลท่าข้ามและบริเวณใกล้เคียงมีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจและการค้าของภูมิภาค เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้กับเมืองสงขลา ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ โดยเฉพาะจีนและชาติตะวันตก สินค้าสำคัญที่ส่งออกจากพื้นที่นี้ได้แก่ ของป่า เครื่องเทศ และผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550) ในส่วนของโครงสร้างทางสังคมและการปกครองในสมัยอยุธยาตอนปลาย พื้นที่ตำบลท่าข้ามอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสงขลา ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของอยุธยา โครงสร้างทางสังคมในพื้นที่นี้ประกอบด้วยกลุ่มคนหลากหลาย ทั้งชาวไทย มลายู และจีน ซึ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาต่างๆ การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น (ธำรงค์ศักดิ์ อายูวัฒน์, 2547) และได้รับอิทธิพลทางศาสนาและความเชื่อในสมัยอยุธยาตอนปลาย พุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักในพื้นที่ตำบลท่าข้ามและบริเวณใกล้เคียง มีการสร้างวัดและศาสนสถานเพื่อเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของชุมชน นอกจากนี้ยังมีการนับถือศาสนาอิสลามในกลุ่มชาวมลายู และความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีและวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งผสมผสานกับพุทธศาสนาในรูปแบบของพุทธศาสนาแบบ

ชาวบ้าน (ชัยวุฒิ พิชยะกุล, 2554) จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายของพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดสงขลา สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่สำคัญของภูมิภาคนี้ การตั้งถิ่นฐาน การพัฒนาระบบเศรษฐกิจและการค้า ตลอดจนการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ล้วนมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่นี้ แม้ว่าจะอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของอยุธยา แต่พื้นที่นี้ก็มีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์ภูมิภาค และได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของประเทศ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นนี้ช่วยให้เราเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทยใน

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาความเป็นมาและประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลาย ในพื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดสงขลา ทำให้ทราบว่า พื้นที่ตำบลท่าข้าม มีทุนทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นทุนที่มีศักยภาพในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ได้ จึงควรนำองค์ความรู้เหล่านี้ไปออกแบบและพัฒนาเป็นพื้นที่การเรียนรู้และเส้นทางท่องเที่ยวต่อไป

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ความเป็นมาและประวัติศาสตร์ของพื้นที่พื้นที่ตำบลท่าข้าม อำเภอบางบาล จังหวัดสงขลา มีความเกี่ยวข้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นช่วงเวลาสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย เป็นยุคที่อาณาจักรอยุธยามีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม โดยความสำคัญของพื้นที่ตำบลท่าข้ามตั้งอยู่ในอำเภอบางบาล จังหวัดสงขลา มีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่ราบลุ่มและมีแม่น้ำไหลผ่าน ทำให้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน บริเวณนี้มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และการตั้งถิ่นฐานในสมัยอยุธยาตอนปลายในพื้นที่ตำบลท่าข้ามและบริเวณใกล้เคียงมีการขยายตัวของชุมชน โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในยุคนี้ การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่มักอยู่ตามริมแม่น้ำและลำคลอง ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในสมัยนั้น

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ ดังนั้นการอ้างอิงข้อมูลไปใช้ใน งานวิจัยควรมีการอ้างอิงจากงานวิจัยนี้เพื่อใช้เฉพาะกรณี
2. การศึกษาข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ ควรมีการค้นหลักฐานเพิ่มเติมจากแหล่งข้อมูล สำคัญเช่นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลาและสืบค้นจากบุคคลสำคัญ ดังนั้นการนำผลการวิจัย ไปใช้ความอ้างอิงจากงานวิจัยนี้เพื่อใช้เฉพาะกรณี

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยเรื่อง ศึกษาความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สมัย อยู่ยาดอนปลาย ในรูปแบบนวัตวิถี ตำบลท่าข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
2. ควรวิจัยเรื่อง รูปแบบของการอนุรักษ์ความเป็นประวัติศาสตร์สมัยอยู่ยาดอน ปลาย ที่มีต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบนวัตวิถี อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
3. ควรวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาสถาปัตยกรรมของประวัติศาสตร์สมัยอยู่ยาดอนปลาย ตำบลท่า ข้าม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. กองพุทธศาสนสถาน (2540). ประวัติวัดทั่ว ราชอาณาจักร เล่ม 16. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- _____. (2555). ประกาศกระทรวงศึกษาธิการเรื่องแนวทางการพัฒนาและประเมิน สถาน พอเพียงเป็นศูนย์การเรียนรู้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงด้านการศึกษา. กรุงเทพฯ : ศูนย์ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง.
- คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2563). ประวัติศาสตร์อยู่ยาดอน: ห้าศตวรรษสู่โลกใหม่. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- จรรยา หยูทอง. (2564). รากเหง้าและเป้าหมาย: ท่าข้าม ชุมชนร่วมสมัยตอนปลาย. พิมพ์ครั้งที่ 1. สงขลา: นาคีศิลป์.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล. (2554) ศาสนาพราหมณ์ อินดูบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สถาบันทักษิณ คติศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ: สงขลา.
- อามรงค์ดี อายุวัฒน์. (2547) ไทยในมาเลเซีย. กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ.

นิติ เอียวศรีวงศ์. (2550). การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. (พิมพ์ครั้งที่ 9).
กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552) เรือนไทย บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2525). รายงานการวิจัย พุทธศาสนาแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลา ฝั่ง
ตะวันออก สมัยกรุงศรีอยุธยา. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มศว.สงขลา.

_____. (2542). “ศาลากลางหน” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 15. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. (2542) โนรา ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์
การพิมพ์.

ยงยุทธ ชูแว่น. (2550). อำนาจทางการเมืองในความสับสนวุ่นวายของการค้าของเมืองสงขลา
ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึง ปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ใน คาบสมุทรไทย ใน
ราชอาณาจักรสยาม. ยงยุทธชูแว่น บรรณาธิการ. ปทุมธานี: นาค.